

subject of our study are such communicative and functional features when interrogative complexes become expressive markers.

Interrogative sentences in dialogical speech reflect its intended purpose – to ask for getting the answer. Information request focuses on what is important to the speaker at the time of communication.

However, our research is interested in inner speech of a character, monologue, such kind of a verbal activity where there is no reliance on the direct act of communication, on the other participants of interaction. A complex “question – answer” is strategically programmed by the author in the language of literary text. This complex appeals to the reader to intensify his attention, to create imaginary dialogic situation where an internal interlocutor appears. The complex “question – answer”, being an expressive means, is directed to support the contact with the reader. It allows the author to draw attention to the story and to the own speech.

Key words: *communicativeness, intention, interrogative, complex «question-answer», illocutionary character.*

Отримано: 11.10.2016 р.

УДК 808.3-56

Томусяк Л.М.

КАУЗАТИВНЕ УСКЛАДНЕННЯ ДУПЛЕКСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Проблема причинових зв'язків у сучасній українській мові не є на сьогодні остаточно висвітленою, хоч у «структурі мови категорія причини репрезентує найбільш важливу і досить поширену функціонально-семантичну категорію, яка відображає взаємозв'язок і обумовленість процесів і явищ об'єктивної дійсності» [2, 309]. У семантичній структурі речень з дуплексивами спостерігаємо ускладнення його компонентів різними виявами каузації. Ситуація каузативного ускладнення «передбачає імпліцитно виражені причиново-наслідкові відношення між компонентами реченнєвої структури» [Там само]. *Актуальність* дослідження визначаємо прагненням сучасної синтаксичної науки здійснити повний опис співвідношення плану змісту і формальної будови мови з аналізом фундаментальних семантичних категорій. Каузативне ускладнення семантично неелементарних структур з дуплексивами не було предметом окремих наукових пошуків.

Центром семантичної організації речення, безперечно, є предикат, що має найчастіше дієслівне вираження. У висловленнях з дуплексивами таким центральним компонентом нерідко виступає каузативне дієслово. Каузативні дієслова – це дієслова активної дії, що виконується діячем і викликає зміну стану, якості, властивості іншої особи чи предмета. Внаслідок цього каузативні дієслова мають складну семантичну структуру: вони містять не тільки сему дії, а й сему стану, ознаки, що приписується об'єкту дії, а також обов'язкову сему причинності, мотивації. Не випадково Г.Г.Сильницький визначає каузативні дієслова «як дієслова, що виражають різні види причиново-наслідкових відношень» [4, 245].

У семі каузативності проявляється двоспрямованість змісту дієслів активної дії – зв'язок з агенсом і пацієнсом одночасно: в ситуації, вираженій каузативним дієсловом, об'єкт є одночасно суб'єктом некаузативного дієслова. Наявність однієї дії у каузативних ситуаціях передбачає існування іншої дії чи стану як наслідок першої.

На синтаксичному рівні «силу» каузативності переконливо показала Г.О.Золотова. На її думку, «каузативні побудови служать засобом синтаксичного ускладнення всіх основних моделей речень, уводячи до їх структури додатковий предикативний план» [3, 296].

Таким чином, основну пропозицію двосуб'єктних дуплексивних моделей формують здебільшого перехідні каузативні дієслівні предикати, які означають вплив агентивного суб'єкта на будь-який інертний об'єкт – субстанцію, яка створюється, переміщується, змінюється, знищується тощо в процесі дії. За семантикою предиката пропозиції, ускладнені каузацією, поділяються на:

1. Пропозиції з предикатами зі значенням переміщення і зміни положення у просторі

Семантика ситуації: внаслідок дії, здійсненої агентивним суб'єктом, об'єкт змінює своє місце або положення в просторі.

Компоненти ситуації: S (агенс), Р (дія), О (пацієнс).

Агенс виражається загальними чи власними іменниками, що позначають осіб. Предикати називають активну цілеспрямовану дію і виражені дієсловами *вести, везти, нести, тягнути, штовхнути, кинути* (на шляху) тощо. У семантиці дієслів переміщення може бути наявний компонент, який вказує на напрям руху чи місце, тому у сфері функціонування цих дієслів осо-

бливо активною є лексика з локативним значенням (назви місцевостей, приміщень, споруджень тощо). Такі компоненти є конститутивними у реченнях, що виражають відношення переміщення предмета з одного місця в інше. У функції об'єкта виступають тільки субстантиви з конкретним значенням, що вказують на особу, а також лексеми, що називають предмети, вантажі, що здатні транспортуватися. Напр.: *Я привіз тебе в царство своє не чужою* (М.Вінграновський); *Ще малим – і шести не минуло мені – на майдан повела мене мати за руку* (О.Підсуха); *А друга тема: сей бориславець пішов з торбами, той розпився, того, кажуть, жида підпоїли та п'яного пхнули до ями* (І.Франко).

До цієї групи слід віднести і пропозиції, предикати яких виражені дієсловами *покласти, повісити, зняти, підняти, кинути, пропускати* тощо, що мають загальне значення «надавати об'єкту певного положення». Напр.: *Зигмунт зняв мене вже зовсім непритомну* (І.Франко); *Мене мати породила, Нехрещену положила* (Т.Шевченко); *Якби я тепер узяв і нерозпечатаним кинув його [лист] в огонь?* (І.Франко).

Локативні синтаксеми, які часто вживаються у реченнях з предикатами переміщення, вказують на те, куди чи звідки переміщується предмет: *Шага привозила Василя цілого й живого назад додому* (О.Кобилянська).

2. Пропозиції з предикатами зі значенням «передачі»

Семантика ситуації: придбання чи втрата суб'єктом певного об'єкта. Формально-семантична структура речень з типовим значенням «передачі» найчастіше твориться взаємодією семантичних актантів адресанта, об'єкта передачі і адресата, що представлені в їх змістових і граматичних зв'язках і відношеннях. Ядром речень з семантикою передачі є предикати *купити, забирати, взяти, вкрати, позичити, дати, продавати, продати, віддати, подарувати, передати, відпустити* та їх конверсиви. Напр.: *Іхтіяри пояснили, що вони передають його [Лжемустафу] зв'язаним, як і придбали у племені, а вже справа його, чи розв'язати гарам-заде, чи забрати зв'язаним* (П.Загребельний); *Малу Настасю продавали в Кафі на невільницькому ринку голою* (П.Загребельний); *Віддай мене у березні, Віддай мене неторканим, Віддай – цвіте мигдаль* (І.Драч).

Дієслова «передачі» мають властивість відкривати своєю валентністю три позиції для словоформ, що представляють такі актанти: хто дає, дарує, вручає щось комусь; хто отримує, приймає щось від когось. Семантична структура дієслова проявляється у функціонуванні його як структурного центру речення, де реалізуються не всі його валентні властивості і граматичні ознаки, але лише ті, які погоджуються з семантико-синтаксичною будовою речення. Валентні потенції дієслова та їх реалізації є похідними того відношення, яке покликаний і здатний виразити дієслівний компонент.

3. Пропозиції з предикатами зі значенням «створення» об'єкта

Семантика ситуації: творення, зображення чи народження об'єкта з певними властивостями або надання об'єкту певних властивостей чи форм.

Суб'єкт – істота або іменник пропозитивного значення, об'єктом виступають субстантиви, що вказують на особу або на неживий предмет. Указане значення репрезентують дієслова *народити, створити, виростити, виховати, зобразити, малювати, ліпити, будувати* тощо. Напр.: *Мати народила Лайоша семимісячним* (П.Загребельний); *Школа повинна виховати людину допитливою, творчою, думаючою* (В.Сухомлинський); *Малювали козака-воїна не в запеклій сутичці, з ворогом, а під час перепопочинку, спокійним і замріяним* (З журн.).

В українській мові відмічена регулярна семантична опозиція «активність / пасивність дії». Пасивний зміст передають форми пасивних дієприкметників минулого часу. У таких дієприкметниках спостерігаємо суміщення значення пасивного стану з видовою семою результативності, тому такі дієприкметникові форми мають пасивно-результативне значення. У пропозиціях із загальним значенням «створення» паралельно з активними формами функціонують і пасивні деривати типу *Людина створена Богом доброю*.

У формах дієприкметників фіксується якісно нова фаза дії – результативний стан, каузований активною дією на об'єкт. Регулярність семантичного перетворення, що відбувається в опозиції активне дієслово / пасивний дієприкметник минулого часу, дозволяє інтерпретувати результатив як особливу змістову категорію дієслова. Трьохчленні пасивні конструкції, які співвідносяться з активними структурами, різняться від активних тим, що агентивний суб'єкт втрачає свою центральну, незалежну позицію. Внаслідок цього відношення між компонентами речення видозмінюються, модифікуються. Однак такі пасивні форми за семантикою близькі до активних дієслів, оскільки в них не відбувається повної «пасивізації» дії.

Між активними і пасивними трьохчленними конструкціями існують зворотні відношення, внаслідок чого їх можна кваліфікувати як синтаксичні синоніми. Функціональна близькість активних і пасивних структур пояснюється тим, що вони передають ідентичну інформацію.

4. Пропозиції з предикатами зі значенням «знищення»

Семантика ситуації: об'єкт перестає існувати внаслідок дії суб'єкта.

Суб'єктом і об'єктом виступають іменники, що називають істот. Предикати, які виражають указане значення, – це дієслова *вбити, повисити, втопити, спалити* тощо. Напр.: *Уночі, після страти, скендер-челябія приснився Сулейманові, ніби душив його хусткою, допитувався: «За віщо мене повісив невинного?»* (П.Загребельний); *Кошенят топлять сліпими* (З розм.); *Іспанців палили живими* (З журн.); *Івана, мабуть, вбили сонного* (М.Стельмах).

У семантичній структурі вказаної групи дієслів міститься вказівка на спосіб знищення (вогнем, ножем, кулями тощо).

5. Пропозиції з предикатами зі значенням «захоронення»

Семантика ситуації: захоронення активним суб'єктом об'єкта.

Суб'єкт і об'єкт – істоти, предикати – дієслова *поховати, закопати, зарити*. Напр.: *І з султаном мене, молоду, поховали живою* (П.Загребельний); *І зарують її живою, і спитають, за який гріх вона була вбита* (П.Загребельний); *Вас буде закопано в цю землю живими* (П.Загребельний).

6. Пропозиції з предикатами зі значенням «розлуки»

Семантика ситуації: у результаті дії суб'єкта об'єкт набуває певних характеристик.

Компоненти ситуації: S (істота), P (дія), O (особа чи неживий предмет).

Предикати цього типу представлені дієсловами *залишити, лишати, кидати, покидати*. Напр.: *...Пробач мені, що тяжко завинив, – лишив тебе на старість одиноким* (М.Луків); *Моя мати вмерла і покинула мене маленькою* (І.Нечуй-Левицький).

7. Пропозиції з предикатами із значенням «перетворення»

Семантика ситуації: суб'єкт-каузатор перетворює кого-, що-небудь у когось, щось або надає кому-, чому-небудь певних властивостей, якостей, ознак, якогось вигляду.

У ролі суб'єкта-каузатора можуть виступати як назви осіб, так і назви абстрактних понять – явищ, дій, якостей тощо. Абстрактні іменники, що є часто вживаними в пропозиціях зазначеного типу, репрезентують ще одну згорнуту предикацію, оскільки вони мають пропозитивну семантику і виражають додаткову «номіналізовану» пропозицію.

Значення «перетворення» репрезентують дієслова *робити, зробити*: *Народилася Роксолана доброю, тепер їй хотіли зробити злою* (П.Загребельний); *Сусід зробив хлопчика калікою* (З розм.); *Мова робить людину нездоланною в пошуках істини* (І.Вихованець).

Такі дуплексиви пов'язані зв'язком сильного тяжіння: окремо взята перша пропозиція не може вживатися без дуплексива, оскільки його відсутність впливає як на структуру, так і на семантичну організацію речення. Перша пропозиція називає або передбачає подію, що спричиняє появу в об'єкта певних властивостей, на які вказує дуплексив. Напр.: *Війна зробила дівчину зосередженою і дещо дорослішою* (Л.Дмитренко); = *Була війна, яка зробила дівчину зосередженою і дещо дорослішою*. Якщо у ролі суб'єкта виступає іменник з пропозитивним значенням (типу *війна*), то семантика такого речення різниться від змісту речення з конкретним іменником у ролі підмета-суб'єкта, оскільки пропозитивний іменник репрезентує окрему додаткову предикацію (порівняймо: *Марічка не хотіла нікого робити нещасним...* (І.Вільде) і *Невпізнанною зробили тебе роки...* (Ю.Збанацький) = *Прошли роки* + *Ти стала невпізнанною*). У реченнях з пропозитивним суб'єктом дієслово делексикалізується, його значення набуває абстрактного характеру. Згорнута номіналізована пропозиція має значення буття. Зв'язок дієслова з дуплексивом стає облігаторним: без дуплексива речення стає беззмстовним чи зовсім іншим за змістом.

8. Пропозиції з предикатами «призначення на посаду, працевлаштування» чи «соціального статусу»

Семантика ситуації: призначення суб'єктом на якусь посаду того чи іншого об'єкта.

Це значення репрезентують дієслова *призначити, найняти, взяти за, поставити, обрати, настановити, перевести, прийняти, взяти, розжалувати* тощо. Суб'єктом і об'єктом виступають тільки іменники на позначення істот. Напр.: *Хто поставив мене сторожею серед руїн і смутку?* (Леся Українка); *От і найняли Данила в сторожі* (Г.Тютюнник); *Курочка погодився взяти Дмитра за учня* (І.Вільде); *Покраса прийняв Рибаленку спочатку табельником, а потім перевів у контору помічником рахівника* (Ф.Бурлака); *А Василю призначимо маркітанкою* (Р.Іваничук); *З козачків розжалували його в пастухи; Заможнішого вибрали зборщиком* (З тв. П.Мирного).

У таких конструкціях пропозиції є несаможиттєвими і характеризуються найвищим ступенем спаяності. Вони не мають паралельних синонімічних аналогів серед складних речень.

Г.О.Золотова вважає ці конструкції поліпропозитивними [3, 238]. І дійсно, вони містять повідомлення про дві ситуації і відношення каузації між ними: *Уряд настановив його [Іванця] хорунжим* (П.Куліш); *Він – хорунжий внаслідок того, що уряд настановив його*.

На нашу думку, такі речення слід розглядати в одному ряду з іншими реченнями, до складу яких входять дуплексииви. Вони поліпропозитивні і різняться від інших тільки найвищим ступенем злиття пропозицій, їх несамостійним характером.

9. Пропозиції з предикатами зі значенням «зберігання»

Семантика ситуації: збереження об'єкта у певному стані.

Суб'єкт – особа, об'єкт – назва неживого предмета, предикатами виступають дієслова *зберігати, тримати, держати, підтримувати*.

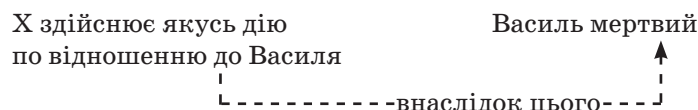
*Я збережу це плаття таким новим і святковим і надіну його при нашій зустрічі... (І. Вільде);
Температуру підтримували високою (3 розм.).*

10. Пропозиції із значенням «споживання»

Семантика ситуації: споживання їжі і кваліфікація об'єкта споживання.

Суб'єкт – завжди істота (назви осіб і тварин), об'єкт – називає їжу чи питво, виражається конкретним іменником (із вказівкою на те, що можна випити чи з'їсти). Предикати таких пропозицій – дієслова *їсти*, *з'їсти*, *пити*, *клювати* тощо. Напр.: *Дитина повинна пити цей відвар теплим* (З журн.); *Бійці їли консерви холодними* (О.Гончар); *Дрозди клювали горобину свіжою* (К.Наріжний); *Паску доводилось їсти несвячену* (О.Довженко).

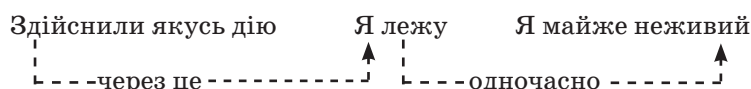
Таким чином, каузативні предикати вміщують у своєму лексичному значенні ніби згорнуту складну пропозицію з відношеннями «спричинення». Напр.: *Василя вбили сонного* (Г.Тютюнник).

Як зазначає Ю.Д.Апресян, каузативні дієслова в більшості випадків транзитивні, однак різняться від некаузативних транзитивних дієслів тим, що на глибшому рівні семантики їх актантами є не суб'єкт і об'єкт, а суб'єкт каузації і суб'єкт каузованого стану чи дії [1, 47].

У досліджуваних конструкціях каузативні дієслова представлені не всіма своїми різновидами. Неможливість поєднання таких каузативних дієслів, наприклад, як *налякати*, *здивувати* тощо з дуплексивами пояснюємо тим, що дієслово містить сему «каузований стан»: *налякати* = «зробити наляканим кого-небудь»; *здивувати* = «зробити здивованим кого-небудь». Конструкції з результативним каузативним дієсловом, що називає каузований фізичний чи психічний стан об'єкта, і дуплексивом, так само призначеним вказувати на стан об'єкта, були б перевантажені семантично однорідною інформацією.

У конструкціях з дуплексивами можливе поєднання двох станів тільки у випадку, якщо один належить психічній, а інший – фізичній сфері. Пор.: *Винесли мене з поля і поклали майже неживого* (О.Гончар).

Таким чином, елемент каузації додатково ускладнює семантику речень з дуплексивами, оскільки передає зміст пропозицій, що вступають у відношення причини і наслідку. Причинові відношення ще тісніше пов'язують ситуації, наявні у конструкціях з дуплексивами.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: АН СССР, 1972. – 366 с.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М., 1970. – 350 с.
4. Сильницкий Г. Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии / Г. Г. Сильницкий // Структурно-типологическое описание германских языков / Отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1966. – С.244-260.
5. References
6. Apresyan Yu.D. Leksicheskaya semantika. Sinonimicheskie sredstva yazyika / Yu.D. Apresyan. – М.: АН СССР, 1972. – 366 s.
7. Guyvanyuk N.V. Slovo – Rechennya – Tekst : Vibr. pratsI / N.V. Guyvanyuk. – ChernIvtsI : ChernIvetskiy nats. un-t, 2009. – 664 s.
8. Zolotova G.A. Ocherk funktsionalnogo sintaksisa russkogo yazyika / G.A. Zolotova. – М., 1970. – 350 s.

9. Silnitskiy G.G. Semanticheskie klassyi glagolov i ih rol v tipologicheskoy semasiologii / G.G. Silnitskiy // Strukturno-tipologicheskoe opisanie germanskikh yazykov / Otv. red. V.N.Yartseva. – M.: Nauka, 1966. – S.244-260.

Анотація. Подано семантичний аналіз дуплексивних структур, центром яких є предикат з каузативним значенням. Такі синтаксичні побудови імпліцитно виражають причиново-наслідкові відношення, що накладаються на основне значення, і є семантично ускладненими. Увагу зацентовано на семантичних типах пропозицій, які ускладнені каузацією.

Ключові слова: пропозиція, предикат, суб'єкт, об'єкт, семантика ситуації, каузація, дуплексив.

Summary. Semantic analysis of dupleksyv structures is presented, the center of which is the predicate with the causative meaning. Causative verbs are verbs of active functioning which is performed by figure and causes a change of state, quality, property of another person or object. Consequently, the causative verbs have a complex semantic structure: they contain not only the seme of action, but the seme of state, feature that are attributed to the object of action, and the compulsory seme of causality, motivation. Such syntactic constructions implicitly express cause-effect relationship imposed on the fundamental value and they are semantically complicated. Attention is emphasized to semantic types of proposals that are complicated with causation. Such semantic types of proposals with causative verbs are distinguished: the value of movement and change of position in space, transferring the object, object creation, object destruction, object burial, object separation, object transformation, object appointment, job placement, storage and consumption.

Thus the element of causation in addition complicates semantics of sentences with dupleksyv as transmits the proposals content that come in the relation of cause and effect. Causative relations more closely link the situations existing in the dupleksyv constructions.

Key words: proposal, predicate, subject, object, semantics of situation, causation, dupleksyv.

Отримано: 15.10.2016 р.

УДК 811.161.2. 83

Третяк Н.В.

ПРЕДИКАТИВНІ МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ В СЕМАНТИЧНОМУ СИНТАКСИСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Пошуки системи в багатогранній структурній організації мови, спроба подати синтаксичні поняття в ракурсі не тільки їх структурних особливостей, а й пропозиційно-змістових призвели до виділення образних метафоричних моделей (метафоричного речення), семантична структура яких привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених-лінгвістів. Зокрема, дослідження семантики метафоричних речень відображене в наукових працях Н.І. Бахмутової, Т.М. Вороніної, М.В. Мірченка, Л.М. Мурзіна, Т.В. Сіماشко, І.Б. Шатуновського, Л.І. Дуки. Синтаксичну функцію метафори досліджували Н.Д. Арутюнова, І.Р. Вихованець, М.Н. Литвинова, Л.Ю. Максимова.

Виділення метафоричних семантичних моделей як об'єкта дослідження базується на денотативно-лексичному підході до вивчення семантичної структури речення. Актуальність вивчення образних семантичних моделей обумовлюється новими підходами в дослідженні метафори як мовної лексичної одиниці, визнанням її семантичної двоплановості, що дозволяє метафоризувати цілі висловлення.

Семантичний підхід до аналізу синтаксичних структур довів суттєві переваги перед одностороннім формально-граматичним підходом до вивчення речення: «Він досить виразно показує, що основною сферою синтаксичних одиниць є сфера значення, що заради висловлення думки приводиться в дію весь складний механізм мови» [2, 3].

Відомо, що в основі кожного продуктивного інформаційного повідомлення лежить образ і його звукове оформлення як відображення поняттєво-системних зв'язків навколишньої дійсності. Одержувана інформація репрезентована як розгалужена образна система у вигляді моделей, контурів, які за потреби вербально обробляються свідомістю на основі вироблених у процесі світосприймання логічних схем мислення. Невід'ємними елементами мислення на всіх рівнях розумової діяльності людини є образні асоціації як своєрідний спосіб бачення і відображення дійсності.